

Nussbaum Szilvia

Életrajz

A hetvenes éveiben járó Brüll Szilvia kissé telt, lassú mozgású idős hölgy. Nagyon csendes és szűkszavú teremtmény. Nehezen nyílik meg az idegeneknek, de ha megbarátkozik, kedves velük. Egészségi állapota miatt ritkán hagyja el a házat, inkább otthon ül, tévét néz, olvasgat. Ha vendég jön a házhoz, főként a férje foglalkozik velük. Szilvia inkább visszavonul csendesen a szobájába.

[Nussbaum Szilvia nem ismerte személyesen a nagyszüleit, ezért ismeretei nagyon hiányosak.] Az anyai nagyapám, Nothi Bernát [1862–1940-es évek] jegyző volt egy máramarosi faluban. [1910-ben a mintegy 66 ezer főnyi máramarosi zsidóságnak mindössze 1,9%-a dolgozott állami szolgálatban, ill. értelmiségi pályákon – A szerk.] A falu neve a dokumentumok szerint Valea Chioarului, magyarul Kővárgara.] A nagymamát úgy hívták, hogy Braun Fáni. Ő 14 évesen ment férjhez, ezt az anyám mondta. Falusi életet éltek: volt tehenük meg ilyesmi. Igen-igen vallásosak voltak. A nagyapa sok gyereket tanított, vallásórákat tartott. Még Kolozsváron is volt, aki emlékezett rá [aki abból a faluból származott.] Híres ember volt ott a községben. A nagymama is vallásos volt, kóser háztartása volt. Biztos volt párókája, abban az időben nem lehetett másképp. A vallást szigorúan betartották, legalábbis a falusi közösségekben. Másra nem emlékszem. Nem tudom, hogy miért, de az 1920-as évek elején hirtelen a családból a gyerekek nagy része elindult Izraelbe [lásd: 1919-1923 közötti kivándorlási hullám]. Én a mi családukra tudok, de lehet, hogy mások is a faluból. Édesanyám itt maradt, és férjhez ment.

Heten voltak testvérek, egy meghalt. Azt tudom, hogy egy fiú volt: Márton, ő volt a legnagyobb testvér. A fiú Izraelben élt egy időben, majd kiment Amerikába, ahol sokáig élt, de nem tudom, hogy mivel foglalkozott. Majd ismét visszament Izraelbe. 1985-ben láttam őt Izraelben. Akkor már öreg volt. Aggmenházban élt, elég normális körülmények között, és teljes szellemi frissességben. Nem tudom pontosan, hogy mikor, de néhány évre rá meghalt. A többi testvér lány volt: volt egy Nusi nevű, egy Blanka. Mind kimentek Izraelbe. Kettő maradt itt csak. Ez azt jelenti, hogy rengeteg rokon van, de én senkit nem ismertem, soha nem láttam, csak tudtam róluk, egészen nyugdíjas koromig, amikor már lehetett utazni, és lehetett menni Izraelbe. [1989 után lehetett korlátozás nélkül menni látogatóba külföldre.] Azok gyerekeivel 60 évesen találkoztunk először. Ők már ott születtek, nem tudnak csak ivritül. Már nincs meg a szülők magyar nyelvtudása. Különben is a szülők legtöbbször nem is magyarul beszéltek, hanem jiddis nyelven, főleg a [máramarosi] falusiak. Már a közvetlen unokatestvérek sem tudnak magyarul, nem beszélve azok gyerekeiről és unokáiról.

Az édesanyám, Nothi Zsófia 1900-ban született, ő volt a legkisebb, pár elemije volt. Lehetett olyan 18-19 éves, amikor Kolozsvárra került. Gondolom, a sok gyerek miatt jött el faluról. Valami rokona kellett legyen Kolozsváron, mert nem engedték volna, hogy csak úgy az ismeretlenbe menjen Kolozsvárra. Egy gyárban dolgozott, de nem tudom, mit, nem tudok semmi mást. Eltelt egy idő, és megismerkedett Brüll Izsákkal. Volt közöttük hat év korkülönbség. Ő 23 éves korában ment férjhez, miután elmentek a testvérei Izraelbe. Azután háziasszony volt.

Az apai nagyszülőkről csak annyit tudtam, hogy Bánffyhunyadról származnak, ott laktak, de pontosan nem tudom. Az apai nagyapát Brüll Lőrincnek hívták. Nem hiszem, hogy vallásos lett volna. Valahol volt egy olyan fényképe, hogy hajadonfótt van lefényképezve a nagyapám, és rövid szakálla volt. De kohénita volt, mert így van a sírnál ráírva. Nem tudom, hogy mivel foglalkoztak. Nem mondta nekem senki. Olyan hamar meghaltak. Annyit tudok, hogy elváltak, és Friedman Záli, az apai nagyanyám újra férjhez ment, és elköltözött Bánffyhunyadról. Az új férj, Szabó ugyancsak zsidó volt.

Volt két közös gyerekük az apai nagyszülőknek: Izsák, az édesapám és Helén – akik az apával maradtak. Volt még más gyerekük is, akiket Záli magával vitt válás után az új férjhez. Lehet, nagy különbségek is voltak a gyerekek között. Feltételezem, a kisebb gyerekek: Rózsi, Herman, Farkas, akiket magával vitt, azok felvehették az új férjnek a nevét, a Szabót. De semmi későbbi kapcsolatról nem tudok a két család között. Herman Amerikába ment. Farkas Kolozsváron élt, deportálták.

Az apám, Brüll Izsák 1894-ben született Bánffyhunyadon. Sovány, alacsonyabb termetű volt. 1913–1914-ben elvégezte az Iparművészeti Iskolát Bánffyhunyadon, és utána háborúba ment.[Ebben az időszakban még nem voltak szakközépiskolák. Valószínűleg iparművészeti iskoláról van szó, ahova négy középiskolai osztályvagy a négy polgári iskola elvégzése után lehetett felvételi vizsga letétele után bekerülni. Az oktatás 6 évig tartott. – A szerk.] Nem beszélt azokról az évekről, amikor besorozták katonának. Nem beszélt arról sem, amikor megszökött az orosz fogságból, az utazásairól sem. Nem tartotta a kapcsolatot a szüleivel, csak küldött egy-egy fényképet magáról. Így maradtak meg a családban a fényképek, amiket a halála után megtaláltunk. 1914-től az 1920-as évekig csak annyit lehet tudni az életéről, amennyit ki tudunk következtetni ezekből a papírjaiból, és hogy kapcsolatba került a kerámiával

Fiatalon elkerült Budapestre. Először az Ipari és Mezőgazdasági iskolába járt Budapesten. [Ilyen nevű iskola nem létezett. A későbbi életútból következtetve talán felső ipariskolába járt Budapesten vagy a budapesti állami mechanikai és elektromosipari szakiskola kétéves felső tagozatára. – A szerk.] Aztán esztergályos volt, és utána kerámiával foglalkozott. [Mestervizsgázott porcelángyártásból Nussbaum Szilvia férje szerint.] Pesten a Zsolnay meg ehhez hasonló gyáraknál volt, de csak hogy megtanulja a mesterséget. [Zsolnay Vilmos (1828–1900) a pécsi majolika- és porcelángyár vezetője és tulajdonosa volt. Pesten nem volt Zsolnay-gyár. – A szerk.] Dolgozott egy Vas Kálmán nevű mechanikus műhelyében is. Svájcban is volt, ott is tanult kerámiát. Utána visszajött Kolozsvárra, és 1935-ig az Irisnél [a kolozsvári porcelángyárban] volt. Valamilyen mechanikai vonalon került be a kolozsvári porcelángyárba, éppen az induláskor. Értelmes és ügyes, rendkívül tanulékony és talpraesett ember volt. A megindult porcelángyár mechanikusaként a jövőt látta ebben a gyárban. Az 1920-as években csinálták a gyárat, román gyár volt, tehát helyi tőke. Sok német mérnököt hoztak Németországból, hogy irányítsák a porcelángyárat. Ezek a mérnökök szándékosan igyekeztek nem betanítani a helybeli alkalmazottakat. Azért nem, mert sokkal magasabb fizetést kaptak, mint Németországban. Senki nem megy el Németországból Kolozsvárra – egy teljesen idegen helyre – szórakozásból, hacsak nem egy jobb fizetésért. Nagyon jól tudták azt, hogy minél kevésbé tanítják meg az embereket, annál több ideig tart az ő magas fizetésük. Apám ekkor, úgymond, ellopta a mesterséget, megtanulta a porcelángyártást. Lassacskán felnőtte magát a kolozsvári porcelángyárban mint technikai szakember.

Ebben a gyárban lassacskán áttért a mechanikai részről a porcelángyártási részre, és feltornázta magát mesterré, szakértővé, olyannyira, hogy felfigyelt rá és megszólította őt egy kapitalista, egy Iliescu nevű. Neki bankja volt és zálogháza, a mai Transilvania Bank helyén, ahol bank volt régen is. Ennek elég pénze volt ahhoz, hogy azt mondja: „Jöjjön Tordára, mert én építek egy porcelángyárat.” És magas fizetést ígért. Ez a megegyezés odáig ment, hogy apám azt mondta, jól van. 1935-ben ment át Tordára, akkor csinálták a gyárat. Egy prömier [újdonság] volt ez a porcelángyár-építés. Romániában első esetben szándékoztak olyan gyárat építeni, amelyik nem szénnel, nem fával, nem koksszal, hanem gázzal működik. Akkor Kolozsváron még nem volt gáz, csak 1945-ben, a világháború után vezették be a gázt. Tordán volt már gáz a két világháború között. Ez a kapitalista arra számított, hogyha sikerül a terve, akkor sokkal olcsóbban tudja majd üzemeltetni a gyárat gázzal, mint ha hozatná a kokszot. Ez egy nagy rizikó volt Izsák részéről, hogy elvállalta, mert nem volt még ilyen. Belebukhatott volna teljes egészében. Azt kellett kikísérleteznie, hogy hogyan reagál a porcelán a gázra, ugyanis nem volt leírása, nem csináltak még ilyent. Tulajdonképpen az ő tervei alapján építették fel a tordai porcelángyárat és a kísérleti gázkályhákat, a kemencéket.

A lakásunk közvetlenül a gyár mellett volt, úgyhogy nem is kellett kimenjen az utcára, hanem a kerítést átvágták, és a lakás udvaráról bement a gyárba. Bevezették a telefont is. A gyár irodatelefonja a lakáson volt, a gyárból akár éjjel két órakor is telefonálhattak: „Brüll bácsi, tessék bejönni, mert a kemencében túl piros a tűz.” Benne élt a gyárban, csak a gyár érdekelte. A hivatalos kinevezése: „conducator technic al uzinei” [a gyár technikai vezetője]. Ő irányította technikailag az egész gyárat. Az egyik nagy eredménye a kemencék gázra való átállítása. A másik nagy eredménye – ami még szintén nem volt Romániában – az az elektrokeramika. A gyár átállt a porcelánedények készítése helyett az elektroporcelánra. A magasfeszültségű izolátorok ugyancsak porcelánból vannak, és azt kellett kikísérleteznie. Közben kikísérletezte a rózsaszín porcelán előállításának módját. A már régen beindított és ismert kolozsvári [Iris porcelán] gyárat le tudta pipálni sok szempontból.

Az édesapám nem volt vallásos, szombaton is dolgozott, de nagyünnepekkor elment templomba, az anyám miatt. Az édesanyámnak kóser háztartása volt. Nagyon tartotta a vallást, annyira, hogy nem evett volna disznóhúst semmiképp. Ha nem lett volna más, akkor sem evett volna. De később mi, a többi családtag ettünk, de ő soha nem evett. Hosszúnap [lásd: Jom Kipur] öregkorában is, nem létezett, hogy ne böjtöljön. Rosszul lett volna, ha evett volna. Édesanyám pénteken szokott gyertyát gyújtani. Mindig csinált nekünk kocsonyás halat, még csólentet, libamájat és töltött káposztát [A töltött káposzta liba- és marhahús főlhasználásával készült. – A szerk.] is csinált. Ők nem jártak zsidó társaságba, nem barátkoztak zsidókkal. Javarészt németek között voltak – munkatársak és beosztottak –, mert azok voltak a gyárban. Rendeztek estéket, meghívták a kollégákat. Jóban volt az anyám egy német családdal, akiknek nem volt gyerekük. Tudták, hogy zsidók vagyunk, de nem zavarta őket. Akkor nem volt különbség, nem csináltak problémát a nemzetiségi kérdésből.

Az édesanyám nagyon ügyes volt és nagyon merész, nem félt az élet nehézségeitől. Sokat dolgozott, nagyon sokáig bírta a házimunkát. Még 86 éves korában nagymosást rendezett. Nem panaszkodott soha. Nem volt sok ideje, nem nagyon foglalkozott velünk. Sok bejárónőnk volt, egy-egy több ideig volt. Volt egy magyar lány is – Lőrinci Etel –, aki most itt él Kolozsváron. Tulajdonképpen ott lakott nálunk, velünk nevelkedett. 13 éves korában hozta az anyja Tordára,

hogy vegyük be cselédnek. Még voltak más segítők is, de nem emlékszem rájuk. A nagynéném, Brüll Helén, az apám húga vigyázott ránk a legtöbbet. Sokkal fiatalabb volt, mint az apám. Őt nagyon szerettük. Kolozsvárról gyakran jött Tordára, és vigyázott ránk. Odatett, kicsi mosásokat csináltunk neki, játszott velünk, meg horgolt ruhákat nekünk. Mindennel foglalkozott, nagyon ügyes volt. Ő nem volt akkor férjnél, és aztán deportálták. Visszajött a deportálásból, és akkor férjhez ment. Talán 1982-ben Izraelbe ment.

Én Kolozsváron születtem 1929-ben, és 1935-ben Tordára költöztünk. Nem emlékszem már, mit csináltunk gyerekekként, biztosan játszottunk. Volt egy barátnőm, Schlosser Ági, akihez mindig elmentem, pedig a város másik végében lakott. Autóbusszal mentem hozzá mindig, amikor mentem. Egyidősök voltunk, annak az apja is keramikus volt. Ő szépen tudott rajzolni, s mindig rajzolt. Most Izraelben van, de már nem tartjuk a kapcsolatot. Vagy pedig mentünk a vízpartra. Nagyon vallásos voltam gyerekkoromban. Volt egy unokatestvérem, Edit, aki bebeszélte nekem, hogy ha három vétke van, akkor nem jutsz a Paradicsomba. Akkor elképzeltem, hogy mennyi bűnt csinálok, és nagyon vallásos lettem. Képes lettem volna levágnak a hajamat, hogy parókat csináljanak. Ekkor kilenc-tíz éves voltam.

Öt év különbség volt a testvérem és közöttünk. Brüll Lőrincnek hívták, ő is Kolozsváron született. A bátyám hegedült, és akkor nagyon megtetszett. Hét-nyolc éves korban már hegedülni tanultam magántanáránál. Zsidó nő volt, úgy hívták, hogy László Matild. Ő volt Tordán az egyetlen, tehát egy kisváros egyedüli hegedűtanárnője. Kedvtelésből tartott órákat. Gazdag nő volt, több helyen lakott. Volt egy háza a főtéren, oda jártam órákra. Szép lakása volt. Tömbházuk is volt. Nem voltak vallásosak. A férje bankár volt, valami Lászlónak hívták. A lánya hegedűművésznő volt. Én abban a részében laktam a városnak, ahol a gyárak voltak – a külvárosban –, s a központba jártam hegedűórákra, ami elég nagy távolság volt. Gyalog jártam, s mindig vittem magammal a hegedűt. Mikor mentem órára, az volt az érzésem, hogy nem tart eleget, hogy még ülnék ott. Zsidó dallamokat nem tanított, csak klasszikus darabokat. Még játszottam egy moziteremben is, zongorakísérettel, közönség előtt. (Nem a mozielőadások alatt, csak abban az épületben.) A mozinak nem volt neve, most színház. Ez úgy 1940-ben volt, tíz éves lehettem.

A gyerekkori játszótársaim a legtöbben zsidók voltak – a két világháború között –, ameddig nem jártam gimnáziumba. Én nem járhattam gimnáziumba 1940 és 1945 között [lásd: zsidó statutum Romániában], de jártam magánúton, és Temesvárra s Bukarestbe a Zsidó Gimnáziumba vizsgázni. Csak annyi volt, hogy Zsidó Gimnázium volt, és megengedték, hogy vizsgázzunk. Mert itt, Tordán nem lehetett a rasszista törvények miatt. [Torda 1940 és 1944 között Romániához tartozott, a magyar-román határ kb. 20 km-re feküdt tőle. – A szerk.] Már alig vártam, hogy menjek vizsgázni, hogy ne veszítsem el az éveket. Rendre jöttek az iskolaévek. Otthon megvoltak a könyvek, emlékszem, biztos lehetett kapni az üzletben. Magántanuló voltam, mindig volt valaki, aki segítsen. Az egyikre emlékszem, úgy hívták, hogy Zozó. Ez egy zsidó patikusnő volt, idősebb volt nálam. Mindenre tanított, például számtanra. A rabbi lánya – nem tudom, hogy hívták – tanított héberül, nagyon jól tudott héberül. Biztos az apjától tanult. Idősebb volt valamivel, mint mi, s nagyon kulturált volt. Minden héten egyszer vagy kétszer tanított, volt neki egy tankönyve. Imádságokat nem tanított, mi a nyelv miatt mentünk, mert kellett vizsgáznunk héberből. Kellott rajzból is vizsgázni, történelemből, ugyanabból, amit a többiek tanultak. Külön vizsgát szerveztek a magántanulóknak. A vizsgázáskor bejött az összes zsidó gimnazista diák, a tanulók, és mindegyik segíteni akart, hogy tudjam leírni, amit kérnek a tanárok. Szigorú volt az iskola, nem tudtunk

annyit, amennyit követeltek a vizsgán. Elég engedékenyek voltak a tanárok, mert átmertünk, az volt a fontos. Az első és második gimnáziumi vizsgákat Bukarestben tettem le, a harmadikat és negyediket Temesváron, nem tudom, miért. Tordáról egy lány volt még vizsgázni, Adonyi Jutka. Engem a bátyám vitt vizsgázni, ő [Jutka] külön ment, mert volt ott Temesváron nagynénje. Bukarestben csak én voltam vizsgázni. Mindig elkísért a bátyám, amikor mentem. Személyvonattal mentünk, nagyon hosszú volt az út, tizenhárom órát mentünk Temesvárig. És Bukarestig is hosszú volt az út. Gőzmozdonyok voltak, s nagyon lassan ment.

Nálunk más volt az 1930-as évek végén [lásd: a zsidók sorsa Észak-és Dél-Erdélyben], mert hagyták az apámat dolgozni, mert szükség volt rá. Az édesapám nagyon szorgalmas volt, és csak a gyárnak élt. Nagyon szigorú volt a munkásokkal, és mindig szidta őket, hogy jobban dolgozzanak, de közben tartott hozzájuk. Nagyon igazságos volt és őszinte. Mindig harcolt a munkások érdekeiért. Nem kért magának nagyobb fizetést, inkább a munkásoknak. Nagyon szerény volt, annyira, hogy a gyáros kellett könyörögni, hogy emeljék fel a fizetését. Mindig azt mondta – nem tudott jól románul, soha nem tanult meg –, hogy „deti la muncitori, nu mie” [a munkásoknak adjanak, ne nekem]. Nem akart különválni a munkásoktól, nem akarta, hogy őt külön fizessék. Mindig úgy mondták neki, hogy „domnul conducator” [vezető úr]. A gyáros már nem tudta, mit csináljon vele, hogy elfogadjon valamit, akkor vett neki egy házat, amit el is vettek az államosításkor, bár nem volt joguk elvenni.

Societatea Anonima – ez volt a fedőneve a gyárnak. Iliescunak, a gyártulajdonosnak muszáj volt felvennie egy laşiból származó mérnöknőt – úgy hívták, Elena Holban –, mert nem tarthatta az édesapámat, hogy ő [egy zsidó] legyen a fő conducator. A nő nem is értett a porcelángyártáshoz, kémikus volt, de papíron ő helyettesítette az apámat, aki dolgozott tovább. Nálunk is lakott, kapott egy szobát. Nem volt más zsidó munkás a gyárban apámon kívül. Még a bátyám dolgozott ott egy időben, mikor voltak a zsidóellenes dolgok, hogy ne vigyék el munkaszolgálatra, mert akkor vitték Transzniszftriába a zsidókat. Csak Tordán ment munkára munkaszolgálat gyanánt. Egyszer, nem éreztük a második világháborút megelőző megszorításokat. [Tordáról, mivel Románia fennhatósága alá tartozott, nem deportálták a zsidókat. – A szerk.]

Románia 1944. augusztus 23-án átállt a szövetségesekhez. Ez azt jelentette, hogy a hirtelen átállás után a német csapatok erősítésért küldtek, a magyar csapatokkal együtt jöttek előre, s így foglalták el Tordát. Elfoglalták a gyárat is, elfoglaltak mindent, ami Romániához tartozott, s tovább is mentek. Közben a másik oldalról az oroszok és az átállt románok jöttek előre. Így lett Torda is egy frontvonal.

A háború vége fele bejöttek a magyarok és a németek, s mi a gyár pincéjébe kerültünk, oda bújtunk. Édesanyám a pincéből feljött a lépcsőn valamiért, s látta, hogy viszik a vázát, a mi vázánkat meg a szőnyeget. Mindent hordtak el a házból, s mindezt láttuk, mert közvetlenül a gyár mellett laktunk. A helybeliek s a katonák hordták el a dolgokat. S elvitték a hegedűmet, arra is emlékszem. A német és a magyar katonák még disznót is vágtak a szoba közepén. S találtak imakönyvet a házban, és bejöttek a pincébe, és kérdezték, ha van zsidó, adják ki azonnal. Mi reszkettünk, hogy nehogy valaki eláruljon minket. A többiek mind magyarok meg románok voltak, csak mi voltunk zsidók. Oda menekültek a szomszédból az emberek. Háború volt, munkások nem voltak, nem dolgozott senki akkor a gyárban. Szóval, a németek ott főztek, a gyári kályhákban kenyeret sütöttek. Az egyik magyar mondta, hogy menjünk velük, ha meg akarunk szabadulni –

mert jönnek az oroszok –, s elvisznek Debrecenbe. Szóval nem tudta senki, hogy mi zsidók vagyunk. Ha tudták volna, megöltek volna azonnal.

A lakosok közül a legtöbben elmentek onnan, Tordáról. Egy menekülési időszak volt a háború, a lövések elől. Mi nem akkor mentünk el. Mikor bejöttek az oroszok, csak akkor mentünk el. Addig a gyárban, a pincében voltunk. Épp Torda mellett volt a nagy harc, az oroszok a németekkel. Ekkor egy része a lakosságnak elmenekült, az ottani falukba. Az Érchegység falvaiba próbáltak menekülni, és gyalog mentek. Az első napokban, amikor lövöldözés volt, nyilvánvalóan lementek a pincékbe, és néhány nap után, amikor a front közeledett, akkor menekültek a falvakba, amik épp Torda mellett vannak.

Mikor bejöttek az oroszok, mondták, lesz egy nagy támadás. Mi el voltunk bújva egy ajtó mögött, nem tudták, hogy nők is vannak, vagy hogy kik, hányan. És akkor mind kivonultunk, és elindultunk gyalog, és egész messzire gyalogoltunk. Az apám nem akart jönni, hogy a gyárat mentse, hogy nehogy valami történjen a gyárral. Ott maradt Iliescuval, védték a gyárat, féltek, hogy az oroszok ráteszik a kezüket. Hagyott minket egyedül menni. Én az édesanyámmal egy csomó kilométert mentem. Egy Tordához közel eső faluba menekültünk: Sinfalvára, románul Cornesti. A bátyám máshol volt. Ő egy időben utecista [Uniunea Tinerilor Comunisti, azaz Kommunista Ifjú Szövetség tagja] volt. Az illegális Kommunista Ifjúsági Szövetségnek szimpatizánsa volt, s ennek keretében bizonyos feladatokat is elvégzett, de nem volt tag. A hegyekbe menekült, mert ott voltak az orosz partizánok. Aztán nagy nehezen találkoztunk vele, mert eljött ő is oda, ahova mi menekültünk. Fel kellett vigyünk a padlásra, mert keresték az ilyen „transzfugokat” [szökevényeket], szóval, akik nem mentek a háborúba. Aztán eljött értünk az édesapám a faluba. Mikor felszabadult Torda, visszajöttünk. A lakás ki volt rabolva. Egy bombaféle az ablakon keresztül a házba csapódott, volt egy zongora az egyik szobában, s azt telitalálat érte. A lakás többi része épen megmaradt. Mikor vége lett a háborúnak, 1945-ben, behoztam azt az időt, és rendesen tudtam folytatni a negyedik gimnáziumot. Akkor már lehetett menni gimnáziumba.

Lőrincnek [aki gyakran járt Temesvárra a vizsgái miatt] volt egy zsidó barátnője Temesváron, akinek udvarolt. Kohn Editnek hívták, most Izraelben van, férjhez ment egy orvoshoz. 1945-ben nem volt szabad 6 óra után kimenni az utcára, mert összetűzések voltak az ottani német és orosz katonák között. De Lőrinc mégis kiszaladt egy percre, mert a szomszédban lakott a lány, s azon nyomban lelőtték. Aztán jöttek szólni, hogy menjenek gyorsan, mert az illető, aki itt volt, innen jött ki, a földön hever. Nagyon megviselte ez a dolog az egész családot.

A gyár szerencsére nem volt nagyon tönkretéve, s folytatódott a tevékenység. Rögtön a háború után, a tisztázódott helyzetben, amikor román fennhatóság alá került Erdély, ugyanúgy vezető helyen maradt apám. Nagyon sok porcelánkiállítást csinált. Ugyanazzal a „conducator technic” címmel maradt egészen az államosításig. Aztán 1948-ban nacionalizálták, államosították a gyárat, s akkor kitették Iliescut. Az édesapám ott maradt. Már nem nagyon tetszettek neki a megváltozott munkakörülmények, mert kineveztek igazgatókat, akiknek halvány sejtelmük sem volt a porcelángyártásról, és mégis ők kezdtek dirigálni. Utána én Kolozsvárra kerültem a konzervatóriumba, s édesapám is ide akart jönni. De akkor egyik városból a másikba nem nagyon engedtek átköltözni. Nagy nehezen mégis elintézte, és visszakerült a kolozsvári gyárba, de már nem mint conducator [vezető], hanem kisebb állást kapott. Minőségi ellenőr beosztást kapott, és onnan is ment nyugdíjba. Nagyon sokat írtak róla az újságokban.

Annak ellenére, hogy Kolozsvárra jött, minden öt évben megtartották a születésnapját, együtt a kolozsvári és tordai porcelángyár munkaközössége. Annyira szerették, hogy együttes banketteket rendeztek a születésnapja tiszteletére. Ez ritkán fordult elő egy vezető beosztású emberrel, általában egy-két évre rá már elfelejtik az embert. Egészen 85 éves koráig – az volt az utolsó – rendeztek bankettet a tiszteletére, mivel kitűnő szakember volt.

Nussbaum Lászlóval, a férjemmel ismertük egymást már az óvodában és az elemiben is, mint egy fiúcska és egy kislány. De nem volt egy társaságunk, nem játszottunk együtt. Az elemiben mindig egyforma esőkabátunk volt, az mindig eszembe jut. Babos volt, és szégyelltem bemenni az osztályba, hogy egyforma az esőkabátunk. Mikor vége lett a háborúnak, akkor visszakerültünk Tordára. [Nussbaum László 16 éves gyerekként szabadult a buchenwaldi koncentrációs táborból. Kolozsváron nem maradt senkije, így Tordára ment, ahol még élt egy nagynénje és egy nagybátyja.] Körülbelül hatodikos gimnazista voltam, és ő is bejárt a gimnáziumba, és akkor ismerkedtünk meg újból. S jól tudott románul. Aztán mindig jött hozzánk. [Naphosszat elhallgatta, amint Brüll Szilvia gyakorolt hegedűn.] Az édesanyám nagyon szerette őt, mert a bátyámat helyettesítette, a fiának tekintette. Én nem ismertem sem a nagyapját, sem a nagyanyját, csak a nagybátyját és a nagynénjét, mert a nagynénje, Weinberger Zita, Nussbaum László édesanyjának a húga zongoratanárnő volt. Szóval ő ügyvéd volt tulajdonképpen, de tanított zongorázni. Én hegedültem, és ő kísért. Nem volt vele közös előadásom, otthon kísért a zongorán. Néha elmentem hozzá, és valamiket csak úgy játszottunk. Aztán mindketten Kolozsvárra mentünk tanulni, ő járt az egyetemre s én a konzervatóriumba.

Másodéves voltam 1952-ben, akkor házasodtunk össze, László már befejezte az egyetemet, és asszisztens volt az egyetemen. Rabbi nem volt az esküvőnkön, csak a polgármester adott össze. A Művész mozi épületének első emeletén laktunk egy négyszobás lakásban, ahol a négy szobában négy család lakott. Közös konyha, közös kamra. Ahol voltunk, ott egy zsidó család volt, egy magyar s két román. Ezek a családok bejöttek vidékről Kolozsvárra, mert itt akartak valamit dolgozni.

Nussbaum Szilvia férje meséli: „Amikor Szilvia szülei úgy 1953-1954 körül, tehát a nyugdíjkor időszakában visszaköltöztek Kolozsvárra – akkor építettek munkásotthont, tömbházakat a kolozsvári porcelángyár közelében –, kaptak egy kicsike kétszobás lakást. Közben építeni kezdtek a munkásoknak tömbházakat, többek között ezt az épületet is, ahol most lakunk. Akkor úgy volt, hogy a lakásokat a különböző gyárak kapták meg, a gyárak vezetői állapították meg, nem pedig a polgármesteri hivatal, hogy kinek adják a munkások közül. A gyárnak volt listája az esedékesekről, tehát a gyár intézte el a lakást a munkásainak. Akkor én elmentem az egyik igazgatóhoz, s úgy kaptuk ezt a lakást. Azt a lakást ajánlottam fel, ahol Szilvia szülei laktak és a miénket. S akkor úgy összeköltöztünk. A jelenlegi, harmadik lakásban öten voltunk. Ez az 1960-as évek elején volt. Mind a ketten dolgoztunk, mit csináljunk egy kisgyerekkel, a fiunkkal? S gyakorlatilag éveken át az anyósom vigyázott rá. Az apósomék addig ott, a gyártelepen laktak. Akkor ez egy nagy megoldás volt, amihez hozzájárult még az, hogy a közös háztartásban az anyósom főzött. A feleségemnek nagyon nehéz volt, a filharmóniánál volt, turnékra mentek, koncerteket rendeztek, nem volt ideje főzni. Az anyósom háziasszony volt, s egy normális életet teremtett. Közösén éltünk a lakásban: az egyik szobában laktak ők ketten, a fiam másik szobában, s mi a harmadik szobában.

Anyja és lánya merőben különböző típusú emberek voltak. Az anyja inkább magába zárkózott, keveset mesélt. A saját lánya is keveset tud róla. Abban a bizonyos periódusban, amikor a fia

meghalt, két-három évig jóformán ki se mozdult a házból. Eltelt néhány év, s lassacskán kezdte visszanyerni az eredeti természetét, és egy vidám természetű, optimista, soha nem panaszkodó emberré vált. Őt személynek ő csinált mindent, márpedig ez nem olyan egyszerű. Nem volt bejárónőnk, nem volt takarítónőnk, és nem volt mosógép. Tehát a mosást, vasalást, főzést, nagyrészt a beszerzést is ő végezte. Csak akkor csökkent a nehézsége, mikor a férje teljesen nyugdíjba ment. Mi nem járultunk hozzá semmivel, minden az anyósom vállán volt. Ettől még vasalás közben énekelt, soha nem panaszkodott, hogy milyen nehéz a mosás. Egy személy csinált öt személy helyett mindent, beleértve a nagytakarítást. Annyira, hogy soha nem volt probléma a gyerek. Csak be kellett jelentsük, hogy megyünk valahova. »Elvállalod-e a gyereket?« Két hónapra elmentünk a feleségemmel, ő egy turnéra a zenekarral, én elmentem a tengerre, de soha nem volt probléma. Előfordult nem egy ízben az, hogy elmentünk, s kihasználta az alkalmat, hogy üres a ház, és kifestette a lakást, mire visszajöttünk. Csak lassacskán ők, az öregek meghaltak [Brüll Izsák 1979-ben, a felesége, Nothi Zsófia 1996-ban], a fiunk felnőtt, elment, így maradtunk ketten.”

1955-ben végeztem a Zenekonzervatóriumot. Nagyon kellemes volt a Kolozsvári Filharmóniánál dolgozni, mert csináltunk turnékat. Csak abból a szempontból volt nehéz, hogy 1989 [lásd: az 1989-es romániai forradalom] előtt fagyttunk meg, levágtuk az ujját a kesztyűnek, és abban kellett játszani. Olyan hideg volt, hogy jöttek karmesterek külföldről, és nem akartak vezényelni. Azt mondták, ilyen hidegben nem lehet. Az egyik vett vagy 15 radiátort, hogy ne fázzunk, s amikor elment, az összeset összeszedték, mert akkor jött egy olyan rendelet – Ceaușescu ideje alatt –, hogy nem szabad radiátort használni. Nehéz kifűteni a próbatermet, mert nagyon nagy a terem, de nem is fűtöttek jól. Szóval fagyttunk meg, mert spóroltak a fűtéssel a próbák ideje alatt és előadás alatt is. Ceaușescu kiadott egy ilyen törvényt, hogy spóroljanak az árammal. Egyébként nagyon szép évek voltak, rengeteget voltunk külföldön. Csak nem kaptunk elég napidíjat, ezért mindig vittünk konzervet magunkkal, azt kellett együk, hogy spóroljunk valami pénzt, hogy vehessünk az itthoniaknak valamit. Volt olyan eset, azt hiszem, Olaszországban, hogy a fiúk valamit főzőcskéztek a szállodában, s akkor kiűtötték a biztosítékot. Nagy cirkusz volt, s írtak cikket az ottani újságban, hogy a román zenészek hogyan élnek, hogy konzervet kell hozzanak magukkal a turnéra. Nagyon sok helyen jártunk. Többször voltunk Franciaországban, voltunk Bulgáriában, Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban, és Oroszországban is voltunk.

Voltak zsidó kollégák, de nem sokan. Junger Ervin, a zongoraszakon. Annyira számon voltak tartva, hogy egy időben az egyiknek – Reinfeld Jánosnak, aki nagyon tehetséges volt, és szólózott – megmondták, hogy nem jelenhet meg a plakáton, mert zsidó neve van. Ő most Németországban van, 1989 előtt, egy turné alkalmával „lemaradt”. Nagyon sokan maradtak le a kollégáink közül, mikor mentünk turnézni. Javarészt magyarok voltak a zenekarban, nem csinálhattak diszkriminációt a magyarok és románok között. Nagyon jó volt a viszony a kommunizmus ideje alatt a Filharmónia zenészei között. Volt olyan, hogy nem engedtek valakit külföldre, de nem azért, mert zsidó volt vagy magyar, hanem kellett menjen egy szekus [Securitate, a titkosrendőrség tagja. – A szerk.], és hogy legyen annak helye. Ilyenkor valakit mindig otthon hagytak. Egyszer engem is itthon hagytak, épp Németországba nem engedtek ki. És akkor kérdeztem, miért nem engednek, mikor általában olyanokat nem engedtek, akiknek rokona volt ott külföldön. Mondom: „Nekem nincs senki rokonom, aki van, az a föld alatt van, vagy a gázkamrában meghalt, úgyhogy miért épp Németországba nem engednek ki?” S minden indok nélkül azt mondták: „Nem engedhetjük.”

Mindig úgy egy kicsit meg voltam hatva, amikor zsidó szerzőktől játszottunk. De kimondottan zsidó dalokat nem játszottunk. Nekem a zsidó identitás azt jelenti, hogy annak születtem. Sokszor kellemetlen volt a háború alatt. Arra gondoltam, hogy mennyi baj van emiatt: nem tudok tanulni, nem tudom folytatni a hegedülést. Háború után már egy kicsit büszke is voltam, hogy a legjobb hegedűsök mind zsidók. Akkor kezdtem rádöbbenni, hogy nem szégyen, hogy zsidó legyen az ember. Mert úgy állították be, hogy a zsidó egy lusta, közben nem is igaz, szóval elferdítették a dolgokat.

A fiunk, András, aki 1956-ban született, nincsen körülmetélve. Akkoriban nem engedte volna a férjem, mert féltette az állását. Akkor mindenki nagy kommunista volt, s ő is a pártban volt. Aztán kidobták az egyetemről az asszisztensi állásból, mert 1956-ban volt Magyarországon, s mikor hazajött, akkor kitették, hogy mit keresett Magyarországon. Pedig véletlenül érte őt ott el a forradalom. De akkoriban a barátja is azon a véleményen volt, hogyha fia születik, nem csinálják meg ezt a körülmetélést. Aztán megbántuk később. Mégis magától érezte, hogy valami köze van a zsidósághoz, de nem tud imádkozni. A fiunknak mind román barátai voltak az iskolában, azokkal volt együtt. A zsidó ünnepeket csak később ünnepeltük meg, amikor X-XII-es [16–18 éves] volt. Peszáhkör egy időben az apám felolvasott egy könyvből, s aztán László. Templomba csak nagyünnepekkor ment a fiam is, de máskor nem. Egy évig Izraelben volt András a családjával 1984-ben, és megtanulta az ivrit nyelvet, és ez nagy hatással volt rá.

Nussbaum László, a férj meséli: „A fiam megismert egy itteni szász [erdélyi német] leányt. Szóba került, hogy összeházasodjanak. Én jobban szerettem volna, ha egy zsidót vett volna el, mert külön probléma a vegyes házasság, főként a zsidó–német házasság. Ez a két nemzet a holokauszt óta a legtávolabb áll egymástól. Apatársi találkozó volt, mire a lány anyja azt mondja, hogy ő nagyon szeretné, ha a fiam pappal házasodna össze, azaz pap esketné őket. Kérdi, hogy nincs-e nekem kifogásom az ellen? Mondom neki: »Ez nem tőlem függ. A fiamtól függ, ők házasodnak össze. De ha engem kérdez, határozottan ellenzem. Én nem kérem azt sem, hogy vallási lagzit csináljanak, de nem akarom, hogy kitérjen a zsidó vallásból. Tartsa meg mindenki az etnikumát, ha szeretik egymást úgyis megmaradnak.« Mire ő azt mondja: »Hát nekem nincs kifogásom az ellen, tartsák meg zsidó szertartás szerint. Nagyon vallásos vagyok, és szeretném, ha Isten előtt tartanák.« Egy szász asszony képes azt mondani, hogy akkor tartsa zsidó szerint. Én nem lettem volna képes azt mondani, hogy tartsa meg evangélikus szerint. Végül nem tartották meg sehogy. Emberek legyenek, és szeressék egymást.

Tudomásom szerint vallási nevelésben nem részesült a gyerekük [1982-ben született Szonya Kolozsváron], nem is keresztelték meg, de az anya, Gerlinde, a fiam felesége azért karácsonyfát csinált. Hanukát és más zsidó ünnepet szintén nem tartanak, mert a fiam nem vallásos. A menyemnek mondtam: »Nézd, én nem szeretném, ha a fiam itt maradna Romániában, mert nem lesz neki itt jövője.« Úgy volt akkor, hogy nem tudtam, látom-e még az életben, de hajlandó lettem volna lemondani róla. Azt mondtam, egyetlen lehetőség van ahhoz, hogy jól érvényesüljön: Izrael.

Már a gyerekekkel – az én tanácsomra – 1984-ben kimentek Izraelbe, és beosztották őket nyelvtanfolyamra, majd speciális [szakmai] terminológiai tanfolyamra küldték. A fiam felesége Gerlinde, tiszta német név. Mivel az anya nem zsidó, a gyerek sem az. Az én unokám a világon mindenhol zsidó, kivéve Izraelben. Izraelben állásba kerültek, a menyem Haifa környékén dolgozott, Kirjat Jearimban. A menyemet soha nem kérdezte senki, hogy zsidó vagy nem zsidó.

Persze, azért nem, mert nagyon tisztelték. De a fiam nem érezte jól magát, a munkatársak miatt, nem Izrael, maga az ország miatt. Izraelben létük 3-4. hónapjában egy papírost kap az izraeli német nagykövetségtől, hogy mehetnek véglegesen Németországba. Nem értették, hogy miért. Utána kaptak választ, hogy a feleség egész családja Németországban van, és azok elintézték, hogy az asszony német származású. Megtudták, hogy Gerlinde már elment Romániából Izraelbe, így értesítették az ottani nagykövetséget. 6 hónapon belül már el is mentek Izraelből Németországba. A fiam belgyógyász, a felesége egy vállalatnál tervezőmérnök, nagyon jól élnek. A fiam jelentkezett a stuttgarti hitközségnél, ahol laknak, de nem tölt be semmilyen funkciót.”

Én 1986-ban mentem nyugdíjba. Azóta nyugdíjasként élek. 1996-ig nem tudtunk semmi mást csinálni a férjemmel, csak vigyáztunk az anyámra, mert szklerózis volt, ezenfelül meg baj volt a lábával, mivel elesett. Most egyikünk sem dolgozik, sem a férjem, sem én. 1994-ben vagy 1995-ben voltunk először Izraelben. A hitközség életébe nem kapcsolódtam be, csak tagja vagyok. A férjem néha tartott előadást a deportálásról a hitközség keretén belül. Most csak nagyünnepekkor megyünk a templomba. Amikor ünnep van – húsvétkor, Purimkor –, a hitközség kávéházában eszünk, mert szerveznek közös étkezéseket. Megyünk, hogy együtt legyünk más zsidókkal, és nem azért, mert kóser étel van. Pászkát eszünk ilyenkor. Az idéni Jom Kipur is megtartottuk: mentünk templomba, meghallgattuk az imákat, de mivel héberül imádkoznak, sokat nem értettünk belőle.

Most talán könnyebb az életünk, gazdaságilag is jobb. Még kap valami segítséget a férjem Németországból, mivel deportálták. A fiam negyedévenként szokott jönni, mindig eljön Németországból a születésnapomra. A mindennapokban itthon főzőcskézek, néha olvasgatok.